

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Η ΑΛΗΘΕΙΑ
ΚΑΙ
Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Friedrich Nietzsche

ΠΕΡΙ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΚΑΙ ΨΕΥΔΟΥΣ ΥΠΟ ΕΞΩΘΕΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ

Josef Simon

ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΝΙΕΤΖΣΧΕ
ΤΡΙΑ ΔΟΚΙΜΙΑ

Πρόλογος-Μετάφραση
Θεόδωρος Πενολίδης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΑΝΙΑΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1991

Σε κάποια παράμερη γωνιά του σύμπαντος που εκχύθηκε σπινθηροβολώντας σε άπειρα ηλιακά συστήματα υπήρξε μια φορά κι έναν καιρό ένα άστρο, όπου ευφυή ζώα επινόησαν το γνωρίζουν. Ήταν η πιο αυθάδης και ψεύτικη στιγμή της «παγκόσμιας ιστορίας»: κι όμως μονάχα μια στιγμή. Μετά από λίγες ανάσες της φύσης πάγωσε το άστρο και τα ευφυή ζώα έπρεπε να πεθάνουν. Κάπως έτσι θα μπορούσε κανείς να πλάσει ένα μύθο, αν και δεν θα κατάφερνε να απεικονίσει με αρκετή ευκρίνεια πόσο οικτρός φαίνεται ο ανθρώπινος νους! μέσα στη φύση, πόσο αμυδρός και φευγαλέος, πόσο άσκοπος και τυχαίος. Υπήρξαν αιωνιότητες χωρίς αυτόν· όταν και πάλι θα εξαφανισθεί, θα είναι σαν να μην συνέβη τίποτα. Διότι δεν υπάρχει γι αυτόν το νου απώτερη αποστολή, που οδηγεί πέρα από την ανθρώπινη ζωή. Αλλά είναι ανθρώπινος, και μόνον ο κάτοχος και ο γεννήτοράς του τον εκλαμβάνει με τέτοιο πάθος, ωσάν να περιστρέφονταν μέσα του οι άξονες του κόσμου. Αν μπορούσαμε όμως να συνεννοηθούμε με το κουνούπι, θ' ακούγαμε ότι κι αυτό διασχίζει τον αέρα με το ίδιο ακριβώς πάθος, νιώθοντας εντός του το πετούμενο κέντρο αυτού του κόσμου. Δεν υπάρχει τίποτα τόσο απορριπτέο και ευτελές στη φύση που να μην φούσκωνε αυτόματα σαν ασκός μ' ένα μικρό φύσημα εκείνης της δύναμης του γνωρίζουν². Και όπως κάθε αχθοφόρος θέλει να έχει και το θαυμαστή του, ακριβώς έτσι και ο πιο υπερήφανος άνθρωπος, ο φιλόσοφος, βλέπει τα μάτια του σύμπαντος να κατευθύνονται απ' όλες τις πλευρές τηλεσκοπικά πάνω στη δική του πράξη και νόηση.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι ειδικά ο νους κατορθώνει κάτι τέτοιο, αυτός που ίσα-ίσα προστέθηκε στα πιο άτυχα, μαλθακά και εφήμερα όντα απλώς ως βοηθητικό μέσον, για να τα διατηρήσει ένα λεπτό στη ζωή, από την οποία διαφορετικά, χωρίς αυτή την προσθήκη, θα είχαν κάθε λόγο να δραπετεύσουν, τόσο γρήγορα όσο και ο γιος του Lessing*. Εκείνη η υπεροψία που συνδέεται με τη γνώση και την αίσθηση, απλώνοντας εκτυφλωτικά νέφη μπρος στα μάτια και στις αισθήσεις των ανθρώπων, τους εξαπατά, λοιπόν, ως προς την αξία της ύπαρξης με το ότι ενέχει την πιο κολακευτική αξιολόγηση αυτής της ίδιας της γνώσης. Το πλέον γενικό της αποτέλεσμα είναι η απάτη³ — αλλά ακόμα και τα πιο ειδικά αποτελέσματά της εμπεριέχουν κάτι αναλόγου χαρακτήρος.

Ο νους ως μέσον για τη διατήρηση του ατόμου αναπτύσσει τις κύριες δυνάμεις του στην προσποίηση⁴, διότι η προσποίηση είναι το μέσον που χρησιμοποιούν τα πιο αδύνατα, τα λιγότερο ρωμαλέα άτομα για να αυτοσυντηρούνται, όντας ανίκανα να πολεμήσουν για την ύπαρξή τους με κέρατα και με κοφτερά δόντια, σαν κι αυτά των αρπακτικών ζώων. Στον άνθρωπο φτάνει αυτή η τέχνη της προσποίησης στο αποκορύφωμά της: εδώ κυριαρχούν — η εξαπάτηση, η κολακεία, το ψέμα και η απατεωνιά, η κακολογία πίσω από την πλάτη του άλλου, η αναπαράσταση, η ζωή μέσα σε δανεισμένη λάμψη, το μασκάρωμα, η επικαλύπτουσα συνθήκη⁵, το θέατρο μπροστά στους άλλους και στον ίδιο τον εαυτό, κοντολογίς το συνεχές φτερούγισμα γύρω από μία φλόγα ματαιοδοξίας — και αποτελούν τόσο πολύ τον κανόνα και τον νόμο, που δεν είναι σχεδόν τίποτα πιο αδιανόητο από το ότι κατάφερε να γεννηθεί ανάμεσα στους ανθρώπους μια ειλικρινής και καθαρή ορμή προς την αλήθεια⁶. Οι άνθρωποι είναι βυθισμένοι σε ψευδαισθήσεις⁷ και σε ονειρικές εικόνες: το μάτι τους γλιστρά πέρα-δώθε στην επιφάνεια των πραγμάτων βλέποντας «μορφές»⁸: το αίσθημά τους δεν οδηγεί ποτέ στην αλήθεια, αλλά αρκείται στο να

* Πρβλ. Lessing προς τον J.J. Eschenburg, 31.12.1777 και προς τον Karl Lessing, 5.1.1778.

δέχεται ερεθίσματα⁹ και συγχρόνως να παίζει ψηλαφητί πάνω στη ράχη των πραγμάτων. Επιπλέον, ο άνθρωπος επαφίεται τη νύχτα, για μια ολόκληρη ζωή, στα ψεύδη των ονείρων, χωρίς ποτέ να τον εμπόδισε εδώ το ηθικό του συναίσθημα¹⁰: ενώ λένε πως υπάρχουν άνθρωποι που μπόρεσαν με δυνατή θέληση να ξεπεράσουν το ροχαλητό. Αλήθεια, τι γνωρίζει ο άνθρωπος για τον ίδιο τον εαυτό του! Πράγματι, μπόρεσε ποτέ, έστω και για μια μόνο φορά, να αντιληφθεί¹¹ πλήρως τον εαυτό του σαν να βρισκόταν μέσα σε γυάλινη βιτρίνα; Μήπως δεν του αποκρύβει η φύση τα περισσότερα, ακόμα και για το ίδιο του το σώμα, για να τον καθλώσει και να τον κλείσει, πέρα από τα κλωθογυρίσματα των εντέρων, την ορμητική ροή των ρευμάτων του αίματος, τα περιπεπλεγμένα τρεμουλιάσματα των ινών, μέσα σε μια υπερήφανη αγυρτική συνείδηση! Το κλειδί το πέταξε: κι αλίμονο στην ολέθρια εκείνη περιέργεια που κατάφερε να κοιτάξει κάποτε μέσα από μια σχισμή έξω και κάτω από το δωμάτιο της συνείδησης και που τώρα διαισθάνθηκε ότι ο άνθρωπος στηρίζεται στο άσπλαχνο, στο αδηφάγο, στο αχόρταγο, στο δολοφονικό, μέσα στην αδιαφορία της άγνοιάς του, ονειροπολώντας τρόπον τινά πάνω στη ράχη ενός τίγρη. Από πού προέρχεται τέλος πάντων, έτσι όπως συνέπεσαν τα πράγματα, η ορμή προς την αλήθεια!

Εφόσον το άτομο θέλει να διατηρήσει τον εαυτό του [στον αγώνα επιβίωσης] εναντίον άλλων ατόμων χρησιμοποίησε το νου του, σε μια φυσική κατάσταση των πραγμάτων, τις περισσότερες φορές μόνον για προσποίηση: αλλά, επειδή ο άνθρωπος θέλει συνάμα, από ανάγκη και πλήξη, να ζει κοινωνικά και αγεληδόν, χρειάζεται μια συνθήκη ειρήνης και επιδιώκει να εξαφανίσει από τον κόσμο του τουλάχιστον τον τραχύτερο πόλεμο όλων εναντίον όλων (bellum omnium contra omnes). Αλλά αυτή η συνθήκη ειρήνης εμπεριέχει κάτι που φαίνεται να είναι το πρώτο βήμα προς την απόκτηση εκείνης της αινιγματικής ορμής προς την αλήθεια. Τώρα δηλαδή προσδιορίζεται τι οφείλει στο εξής να είναι «αλήθεια», δηλαδή επινοείται μια γενικώς ισχύουσα και δεσμευτική υποσήμανση των πραγμάτων, η δε νομοθεσία της γλώσσας προσφέρει και τους πρώτους νόμους της αλήθειας: διότι σ' αυτό το σημείο προκύπτει για πρώτη φορά η

αντίθεση¹² ανάμεσα στην αλήθεια και το ψεύδος: ο ψεύτης χρησιμοποιεί τις ισχύουσες υποσημάνσεις¹³, τα λόγια, για να παραστήσει το μη πραγματικό ως πραγματικό· λέει λ.χ. είμαι πλούσιος, ενώ ίσα ίσα το ορθό όνομα αυτής της κατάστασης θα ήταν «φτωχός». Καταχράται τις πάγιες συνθήκες με κατά προαίρεσιν ανταλλαγές¹⁴ ή ακόμα και αντιστροφές¹⁵ των ονομάτων. Αν το κάνει με τρόπο ιδιοτελή, και εκτός αυτού επιζήμιο για τους άλλους, θα χάσει την εμπιστοσύνη της κοινωνίας, η οποία έτσι θα τον αποκλείσει από τους κόλπους της. Ως προς αυτό, οι άνθρωποι δεν φοβούνται τόσο μην εξαπατηθούν, φοβούνται μην υποστούν βλάβη από την απάτη. Ακόμα και σ' αυτό το επίπεδο δεν μισούν κατά βάθος την απάτη, αλλά τις άσχημες, εχθρικές συνέπειες ορισμένων ειδών απάτης. Μόνον υπό μια παρόμοια, περιορισμένη έννοια θέλει ο άνθρωπος την αλήθεια. Επιθυμεί τις ευχάριστες συνέπειες της αλήθειας, αυτές που διατηρούν τη ζωή· απέναντι στην καθαρή, άνευ συνεπειών γνώση είναι αδιάφορος, απέναντι στις ίσως επιζήμιες και καταστροφικές αλήθειες έχει ακόμα και εχθρική διάθεση. Και πέραν αυτού: πώς έχουν τα πράγματα με τις συνθήκες εκείνες της γλώσσας; Είναι μήπως παράγωγα της γνώσης, του αισθητηρίου της αλήθειας; συμπίπτουν οι υποσημάνσεις και τα πράγματα; Είναι άραγε η γλώσσα η ισακριβής έκφραση¹⁶ κάθε πραγματικότητας;

Μόνον διαμέσου της επιλησμοσύνης¹⁷ μπορεί ο άνθρωπος να φθάσει ποτέ στο σημείο να φανταστεί πως κατέχει τάχα μιαν αλήθεια αυτού του βαθμού. Αν δεν θέλει να αρκείται στην αλήθεια με τη μορφή της ταυτολογίας, δηλαδή σε κούφια τσόφλια, τότε θα εισπράττει αιωνίως ψευδαισθήσεις αντί γι' αλήθειες. Τι είναι μια λέξη; Η απεικόνιση¹⁸ ενός νευρικού ερεθίσματος σε φωνές. Το να συμπεραίνει όμως κανείς ξεκινώντας από αυτό το νευρικό ερέθισμα, στη συνέχεια, μιαν αιτία έξω από μας, είναι ήδη το αποτέλεσμα μιας λανθασμένης και αδικαιολόγητης εφαρμογής της αρχής του επαρκούς λόγου. Πώς θα επιτρεπόταν, αν κατά τη γένεση της γλώσσας αυτό που είχε αποφασιστική σημασία ήταν μόνον η αλήθεια, η άποψη της βεβαιότητας στις υποσημάνσεις, πώς τότε θα επιτρεπόταν να πούμε: η πέτρα είναι σκληρή: λες και το «σκληρό» δεν μας ήταν

μόνον ως ένα εντελώς υποκειμενικό ερέθισμα, αλλά κι αλλιώς γνωστό. Διαιρούμε τα πράγματα σε γένη, χαρακτηρίζουμε* το δένδρο ως ουδέτερο, τον καρπό ως αρσενικό: τι αυθαίρετες μεταφορές! Πόσο απομακρυνθήκαμε από τον κανόνα της βεβαιότητας. Μιλάμε για ένα σκουλίκι**, η υποσημάνση δεν αφορά παρά το ελίττεσθαι, άρα θα μπορούσε να αποδοθεί και στο φίδι. Τι αυθαίρετοι διαχωρισμοί, τι μονόπλευρες προτιμήσεις πότε αυτής πότε εκείνης της ιδιότητας ενός πράγματος! Οι διαφορετικές γλώσσες, η μία δίπλα στην άλλη, δείχνουν ότι όσον αφορά τις λέξεις δεν τίθεται ποτέ θέμα αλήθειας, ούτε και μιας ισακριβούς έκφρασης: γιατί, διαφορετικά, δεν θα υπήρχαν τόσες πολλές γλώσσες. Το «πράγμα καθαυτό» (ακριβώς αυτό θα ήταν η καθαρή, άνευ συνεπειών αλήθεια) είναι ακόμα και για τον ποιητή της γλώσσας εντελώς ασύλληπτο και διόλου ευκαταίω. Αυτός υποσημαίνει μονάχα τις αναφορές των πραγμάτων προς τους ανθρώπους και, για να τις εκφράσει, καταφεύγει στη βοήθεια των τολμηρότερων μεταφορών. Πρώτα, ένα νευρικό ερέθισμα που μεταφέρεται σε μιá εικόνα¹⁹! Πρώτη μεταφορά. Η εικόνα, πάλι, μετασχηματίζεται σε μια φωνή²⁰! Δεύτερη μεταφορά. Και κάθε φορά ολοκληρωτική υπέρβαση της σφαίρας, και μετάβαση στην καρδιά μιας εντελώς διαφορετικής και νέας. Σκεφτείτε έναν άνθρωπο τελείως κουφό που δεν είχε ποτέ του αίσθημα ήχου και μουσικής: πώς θαυμάζει, για παράδειγμα, τα χλαντικά*** ηχητικά σχήματα στην άμμο, πώς βρίσκει τις αιτίες τους

* «...Wir bezeichnen den Baum als männlich, die Pflanze als weiblich». Με τη μετάφραση του αρσενικού ουσιαστικού «Der Baum» και του θηλυκού «Die Pflanze» στα ελληνικά, αλλάζει και το γένος: «το δένδρο», «το φυτό». Αλλά για να μην αναφέρουμε δυο ουδέτερα ουσιαστικά γράφουμε «ο καρπός» αντί για «το φυτό».

** «Wir reden von einer Schlange: die Bezeichnung trifft nichts als das Sichwinden, könnte also auch dem Wurm zukommen». Ο Nietzsche αναφέρει εδώ τη λέξη «Schlange=φίδι» ως λέξη παράγωγη από το ρήμα Sich winden, schlingen=ελίττεσθαι, κυρτοῦσθαι. Αυτή όμως την ιδιότητα την έχει και ο σκώληκας! Ωστόσο, επειδή στα ελληνικά δεν μπορούμε να αποδώσουμε και την παραγωγική αυτή σχέση, αντιστρέφουμε τους όρους. Ο σκώληκας παραπέμπει στο ρήμα σκωληκόμαι, σκωλήπτομαι «ξαναλυγίζω». Αυτή όμως την ιδιότητα την έχει και το φίδι!

*** Χλάντινι Ερνέστος (Chladni). Γερμανός φυσικός (1756-1827). Entdeckungen über die Theorie des Klanges. Leipzig 1787. — Die Akustik. Leipzig 1802.

στις δονήσεις της χορδής, και πώς τώρα θα είναι έτοιμος να ορκιστεί ότι τώρα πια πρέπει να γνωρίζει τι ονομάζουν οι άνθρωποι ήχο· ε, το ίδιο συμβαίνει και σε όλους εμάς με τη γλώσσα. Όταν μιλούμε π.χ. για δένδρα, χρώματα, χιόνι και άνθη, πιστεύουμε ότι γνωρίζουμε κάτι για τα ίδια τα πράγματα, κι ωστόσο δεν κατέχουμε τίποτα εκτός από μεταφορές των πραγμάτων, οι οποίες διόλου δεν αναλογούν στις εξυπαρχής ουσίες²¹. Ακριβώς όπως ο ήχος ως σχήμα στην άμμο, έτσι και το αινιγματικό Χ του πράγματος καθαυτό τη μια φαντάζει σαν νευρικό ερέθισμα, την άλλη σαν εικόνα και τελικά σαν φωνή. Λογικές πάντως διαδικασίες δεν ακολουθεί η γένεση της γλώσσας και, αν το σύνολο υλικό στο οποίο και με το οποίο εργάζεται και οικοδομεί αργότερα ο άνθρωπος της αλήθειας, ο ερευνητής, ο φιλόσοφος, δεν κατάγεται από τη νεφελοκοκκυγία*, πάντως, οπωσδήποτε, ούτε κι από την ουσία των πραγμάτων.

Ας σκεφτούμε ειδικότερα το σχηματισμό²² των εννοιών. Κάθε λέξη γίνεται απ' ευθείας έννοια με το ότι δεν οφείλει πια να υπηρετεί, ας πούμε ως ανάμνηση, εκείνο ακριβώς το μοναδικό, εντελώς εξατομικευμένο πρωτοβίωμα²³, στο οποίο χρωστάει ως λέξη τη γένεσή της, αλλά συνάμα, αναρίθμητα, λίγο-πολύ όμοια, δηλαδή υπό αυστηρή άποψη ποτέ ίσα [βιώματα], άρα με το ότι πρέπει να ταιριάζει σε σαφώς άνισες περιπτώσεις. Κάθε έννοια γεννιέται δια της εξίσωσης²⁴ του άνισου. Με όση βεβαιότητα μπορούμε να πούμε ότι δύο φύλλα δεν είναι ποτέ απολύτως ίσα, με την ίδια βεβαιότητα μπορούμε να πούμε ότι και η έννοια φύλλο σχηματίστηκε δια της αυθαίρετης κατάργησης αυτών των ατομικών διαφορών, δια της απώθησης των διαφοροποιών στοιχείων από τη μνήμη, με αποτέλεσμα να προκαλεί πια, ως έννοια, την εντύπωση ότι υπάρχει τάχα μέσα στη φύση, εκτός από τα φύλλα, κάτι που θα μπορούσε να είναι το «φύλλο», π.χ. μια πρωτομορφή²⁵, σε συμφωνία με την οποία είναι όλα τα φύλλα υφασμένα, σχεδιασμένα, στρογγυλεμένα, χρωματισμένα, διπλωμένα, ζωγραφισμένα, αλλά από αδέξια χέρια, ούτως ώστε κανένα δείγμα να μην είναι με ορθότητα και ασφάλεια πιστή απεικόνιση της πρωτομορφής. Απο-

* Φανταστική πόλη στις «δρνιθες» του Αριστοφάνη.

καλούμε έναν άνθρωπο έντιμο· γιατί έπραξε τόσο έντιμα σήμερα; ρωτάμε. Χάριν της εντιμότητάς του, συνηθίζουμε ν' απαντάμε. Η εντιμότητα²⁶! Αυτό σημαίνει πάλι: το φύλλο είναι η αιτία των φύλλων. Φυσικά, δεν γνωρίζουμε καθόλου την ουσιώδη εκείνη ποιότητα με το όνομα εντιμότητα, γνωρίζουμε όμως, αρκετά καλά, πολυάριθμες εξατομικευμένες, άρα άνισες πράξεις, τις οποίες εξισώνουμε παραλείποντας το άνισο, χαρακτηρίζοντάς τες τώρα ως έντιμες πράξεις· απ' όλες αυτές διατυπώνουμε τελικά μιαν απόκρυφη ποιότητα (qualitas occulta) με το όνομα: η εντιμότητα.

Η παράβλεψη του ατομικού και του ενεργά πραγματικού μας παρέχει την έννοια καθώς και τη μορφή, ενώ αντιθέτως η φύση δεν γνωρίζει ούτε μορφές, ούτε έννοιες, άρα ούτε και είδη, παρά μονάχα ένα ακαθόριστο Χ, στο οποίο εμείς δεν έχουμε καμιά απολύτως πρόσβαση. Διότι ακόμα και η δική μας [θεωρητική] αντίθεση ατόμου και γένους είναι ανθρωπομορφική και δεν κατάγεται από την ουσία των πραγμάτων, αν και ούτε θα τολμούσαμε να πούμε ότι η αντίθεση αυτή δεν ανταποκρίνεται στην ουσία τους: γιατί τούτο θα ήταν ένας δογματικός ισχυρισμός και, ως τέτοιος, εξίσου αναπόδεικτος όσο και το αντίθετό του.

Τι είναι λοιπόν αλήθεια; Μια κινούμενη στρατιά μεταφορών, μετωνυμιών, ανθρωπομορφισμών, κοντολογίς ένα σύνολο ανθρώπων αναφορών, που κλιμακώθηκαν, διερμηνεύτηκαν²⁷, στολίστηκαν με τρόπο ποιητικό και ρητορικό, και που μετά από μακρόχρονη χρήση φαίνονται πια σ' έναν λαό σταθερές, κανονιστικές και δεσμευτικές: οι αλήθειες είναι ψευδαισθήσεις, των οποίων η απατηλή φύση ξεχάστηκε, φθαρμένες μεταφορές που έχασαν την αισθητική τους δύναμη, νομίσματα που έχασαν την εικόνα τους και που δεν λογίζονται πια ως νομίσματα, αλλά ως μέταλλο. Ακόμα δεν γνωρίζουμε από πού κατάγεται η ορμή προς την αλήθεια: διότι ως τώρα ακούσαμε μόνον για την υποχρέωση που επιβάλλει η κοινωνία για να υπάρξει ως κοινωνία —την υποχρέωση του καθενός να λείπει την αλήθεια, δηλαδή να χρησιμοποιεί τις συνήθειες²⁸ μεταφορές, άρα, για να εκφραστούμε ηθικά: για την υποχρέωση να ψεύδονται όλοι σύμφωνα με μια πάγια συνθήκη, να ψεύδονται σωρηδόν μ' ένα ύφος δεσμευτικό

για όλους. Βέβαια, ο άνθρωπος ξεχνάει ότι έτσι έχουν τα πράγματα: ψεύδεται λοιπόν, με τον τρόπο που μόλις περιγράψαμε, ασυνειδήτα και κατόπιν εκατονταετών εθισμών— φθάνοντας ακριβώς δι' αυτής της ασυνειδήσιας, ακριβώς δι' αυτής της λήθης, στο συναίσθημα της αλήθειας. Με το συναίσθημα της υποχρέωσης να χαρακτηρίζουμε ένα πράγμα ως κόκκινο, ένα άλλο ως κρύο, κάποιο τρίτο ως βουβό, διεγείρεται μια ηθική συγκίνηση αναφερόμενη στην αλήθεια: από την αντίθεση του ψεύτη, τον οποίο κανείς δεν εμπιστεύεται και αποκλείουν οι πάντες, ο άνθρωπος επιδεικνύει στον εαυτό του τον σεβάσμιο, αξιόπιστο και χρήσιμο χαρακτήρα της αλήθειας. Ως λογικό ον, θέτει τώρα την πράξη του υπό την κυριαρχία των λογικών αφαιρέσεων: δεν ανέχεται πλέον να συνεπαίρνεται από τις ξαφνικές εντυπώσεις, από τις εποπτείες. Γενικεύει πρώτα όλες αυτές τις εντυπώσεις σε ατονότερες, ψυχρότερες έννοιες, για να συνδέσει μ' αυτές την άμαξα της ζωής και της πράξης του. Ό,τι διακρίνει τον άνθρωπο από το ζώο εξαρτάται από αυτή του την ικανότητα να εξανεμίζει τις εποπτειακές μεταφορές εν είδει σχήματος²⁹, να διαλύει δηλαδή μια εικόνα μέσα σε μια έννοια. Διότι στο χώρο αυτών των σχημάτων υπάρχει η δυνατότητα να γίνει κάτι που δεν θα μπορούσε να πετύχει ποτέ κάτω από τις πρώτες εποπτειακές εντυπώσεις: η ανέγερση μιας πυραμιδικής τάξης σε κάστες και βαθμίδες, η δημιουργία ενός νέου κόσμου νόμων, προνομίων, υπάλληλων σχέσεων, οροθετήσεων, ο οποίος απέναντι στον άλλον εποπτειακό κόσμο των πρώτων εντυπώσεων παρουσιάζεται πλέον ως το στερεότερο, καθολικότερο, γνωστότερο, ανθρωπινότερο, και ως εκούτου ως το ρυθμίζον και το προστακτικό. Ενώ κάθε εποπτειακή μεταφορά είναι ατομική και μοναδική και μπορεί, γι αυτό, να διαφεύγει πάντα την ταξινόμηση, το μέγα οικοδόμημα των εννοιών επιδεικνύει την άκαμπτη ρυθμικότητα³⁰ ενός ρωμαϊκού οστεοφυλακίου³¹ και εκπνέει μέσα στη λογική, την αυστηρότητα και ψυχρότητα εκείνη που αρμόζει στα μαθηματικά. Όποιος νιώσει αυτή την παγερή πνοή πάνω του θα δυσκολευτεί πολύ να πιστέψει ότι και η έννοια, κοκκάλινη και οκταγωνική σαν κύβος και μεταθετή σαν κι αυτόν, τελικά δεν είναι παρά το κατάλοιπο μιας μεταφοράς, και ότι η ψευδαίσθηση της καλλιτεχνικής μεταφοράς ενός νευρικού ερεθίσμα-

τος σε εικόνες είναι, αν όχι η μάνα, τότε σίγουρα η γιαγιά της κάθε μιας έννοιας. Αλλά στα πλαίσια αυτής της κυβείας των εννοιών «αλήθεια» σημαίνει: ο κάθε κύβος να χρησιμοποιείται σύμφωνα με τα σημάδια του· να μετρούνται επακριβώς τα μάτια του· να γίνονται ορθές ταξινομήσεις και ποτέ να μην παραβιάζεται το καθεστώς των τάξεων και η σειρά των ιεραρχήσεων. Όπως οι Ρωμαίοι και οι Ετρούσκοι που τεμάχιζαν με άκαμπτες μαθηματικές γραμμές τον ουρανό σε τμήματα και καθήλωναν έναν θεό μέσα σ' έναν τόσο αυστηρά οροθετημένο χώρο σαν σ' ένα ναό, έτσι και ο κάθε λαός βρίσκεται κάτω από έναν τέτοιο μαθηματικά διαμερισμένο ουρανό εννοιών και εννοεί πια με το αίτημα της αλήθειας ο κάθε εννοιοθεός ν' αναζητείται μόνον εντός της δικής του σφαίρας. Εδώ αξίζει πράγματι να θαυμάσει κανείς τον άνθρωπο σαν μια φοβερή αρχιτεκτονική μεγαλοφυΐα, που κατορθώνει να πυργώσει έναν άπειρα περίπλοκο καθεδρικό ναό εννοιών πάνω σε κινητά θεμέλια και τρόπον τινά σε τρεχούμενο νερό· βέβαια, για να μπορέσει να σταθεί πάνω σε τέτοια θεμέλια, θα πρέπει να είναι ένα οικοδόμημα αραχνοϋφαντο, τόσο λεπτό που να φέρεται από το κύμα, τόσο στέρεο που να μην εξανεμίζεται από το κάθε φύσημα του αγέρα. Ως αρχιτεκτονική μεγαλοφυΐα ο άνθρωπος ξεπερνάει έτσι κατά πολύ τη μέλισσα: αυτή χτίζει με κεριό που συγκεντρώνει από τη φύση, εκείνος με το πολύ πιο απαλό υλικό των εννοιών, που πρέπει πρώτα να παραγάγει από τον εαυτό του. Εδώ είναι πράγματι άξιος θαυμασμού — ωστόσο όχι, βέβαια, για την ορμή του προς την αλήθεια, προς το καθαρό γνωρίζειν των πραγμάτων. Αν κρύψει κανείς ένα πράγμα πίσω από έναν θάμνο, το ψάξει πάλι ακριβώς εκεί που το έκρυψε και τελικά το βρει, τότε ασφαλώς δεν υπάρχει τίποτα το αξιέπαινο σ' αυτή την αναζήτηση και εξεύρεση: αυτό όμως συμβαίνει κατά αναζήτηση και εξεύρεση της «αλήθειας» μέσα στην περιφέρεια του λόγου. Όταν δίνω τον ορισμό του θηλαστικού και στη συνέχεια, εξετάζοντας μια καμήλα, δηλώνω: ιδού, ένα θηλαστικό, τότε βγαίνει μεν στο φως μια αλήθεια, ωστόσο είναι περιορισμένης αξίας, θέλω να πω πως είναι εντελώς ανθρωπομορφική, και πως, αφαιρώντας τον άνθρωπο, δεν περιέχει ούτε ένα στοιχείο που θα μπορούσε να είναι «αληθές καθαυτό», ενεργά πραγματικό και καθολι-

Mn, 106
ca. 1895

κής ισχύος. Κατά βάθος ο ερευνητής τέτοιων αληθειών αναζητά μόνον τη μεταμόρφωση του κόσμου σε άνθρωπο· πασχίζει να κατανοήσει τον κόσμο ως πράγμα ανθρωποειδές και επιτυγχάνει, στην καλύτερη περίπτωση, να αποκτήσει το συναίσθημα μιας αφομοίωσης. Όπως ο αστρολόγος θεωρεί τα άστρα στην υπηρεσία των ανθρώπων και σε συνάρτηση με την ευτυχία και τα πάθη τους, έτσι κι ένας τέτοιος ερευνητής θεωρεί τον σύνολο κόσμο ως κόσμο προσκολλημένο στον άνθρωπο, ως την ατέλειωτη αντήχηση ενός πρωτοήχου, του ανθρώπου, ως το έκτυπο του ενός αρχετύπου, του ανθρώπου. Η μέθοδός του είναι να εκλαμβάνει τον άνθρωπο ως μέτρο όλων των πραγμάτων, ξεκινώντας, ωστόσο, από την εσφαλμένη πίστη ότι έχει τα πράγματα άμεσα ως καθαρά αντικείμενα μπροστά του. Ξεχνάει λοιπόν τις αρχέγονες εποπτειακές μεταφορές ως μεταφορές και τις εκλαμβάνει ως τα ίδια τα πράγματα.

Μόνον δια της λήθης εκείνου του πρωτόγονου κόσμου μεταφορών, μόνον δια του αποσκληρύνεσθαι και πήγνυσθαι μιας αρχέγονης μάζας εικόνων, αναβλύζουσας ως διάπυρο υγρό από την πρωτοδύναμη της ανθρώπινης φαντασίας, μόνον δια της ακατανίκητης πίστης ότι αυτός ο ήλιος, αυτό το παράθυρο, αυτό το τραπέζι είναι μια αλήθεια καθαυτή, κοντολογίς μόνον επειδή ο άνθρωπος λησμονεί τον εαυτό του ως υποκείμενο, και μάλιστα ως *καλλιτεχνικά δημιουργικό* υποκείμενο, ζει με κάποια ησυχία, ασφάλεια και συνέπεια· αν μπορούσε, έστω και για μια στιγμή, να βγει από τη φυλακή αυτής της πίστης του, θα σήμαινε αμέσως και το τέλος της «αυτοσυνειδησίας» του. Ήδη του στοιχίζει αρκετό κόπο να ομολογήσει πως το έντομο ή το πουλί αντιλαμβάνονται έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο απ' ό,τι ο άνθρωπος και πως το ερώτημα, ποια από τις δύο κοσμοαντιλήψεις είναι η ορθότερη, είναι πέρα για πέρα ανόητο, εφόσον, για να απαντηθεί, θα έπρεπε να εφαρμοσθεί το μέτρο της *ορθής αντίληψης*, δηλαδή ένα *ανύπαρκτο* μέτρο. Αλλά και γενικότερα, η ορθή αντίληψη —κάτι τέτοιο θα σήμαινε: η ισακριβής έκφραση ενός αντικειμένου στο υποκείμενο— μου φαίνεται χίμαιρα πλήρως αντιφατική: διότι ανάμεσα σε δύο απόλυτα διαφορετικές σφαίρες, όπως είναι το υποκείμενο και το αντικείμενο, δεν υπάρχει αιτιότητα³², ούτε ορθότητα³³, ούτε

έκφραση, αλλά το πολύ-πολύ μια *αισθητική* συμπεριφορά, εννοώ μια μεταφορά γεμάτη υπαινιγμούς, μια παπαγαλιστή, τραυλή μετάφραση σε μια εντελώς ξένη γλώσσα. Για την οποία, πάντως, χρειάζεται μια ελεύθερα ποιητική και ελεύθερα επινοούσα μέση-σφαίρα και μέση δύναμη. Η λέξη φαινόμενο³⁴ είναι πολύ παραπλανητική, γι αυτό και κατά το δυνατόν την αποφεύγω: διότι δεν αληθεύει ότι η ουσία των πραγμάτων εμφανίζεται στον εμπειρικό κόσμο. Ένας ζωγράφος που του λείπουν τα χέρια και που θα ήθελε να εκφράσει με τραγούδι την εικόνα που φαντάζεται, δεν παύει μ' αυτή την ανταλλαγή των σφαιρών να μας φανερώνει περισσότερα για την ουσία των πραγμάτων απ' ό,τι μας φανερώνει ο εμπειρικός κόσμος. Ακόμα και η σχέση ενός νευρικού ερεθίσματος προς την παραγόμενη εικόνα δεν είναι καθαυτή αναγκαία· αλλά όταν η ίδια εικόνα παράγεται εκατομμύρια φορές και κληρονομείται ως τέτοια από γενεά σε γενεά, και όταν μάλιστα καταλήγει να εμφανίζεται σ' ολόκληρη την ανθρωπότητα κάθε φορά με την ίδια αφορμή, τότε αποκτά τελικά για τον άνθρωπο την ίδια σημασία, σαν να ήταν η μόνη αναγκαία εικόνα και σαν να ήταν εκείνη η σχέση του πρωταρχικού νευρικού ερεθίσματος προς την παραγόμενη εικόνα μια αυστηρή σχέση αιτιότητας³⁵. Όπως το αιώνια επαναλαμβανόμενο όνειρο, που αναμφίβολα θα το βιώναμε και θα το θεωρούσαμε ως ενεργό πραγματικότητα. Αλλά το αποσκληρύνεσθαι και πήγνυσθαι μιας μεταφοράς δεν παρέχει απολύτως καμιά εγγύηση για την αναγκαιότητα και το αποκλειστικό δικαίωμα αυτής της μεταφοράς.

Ασφαλώς, κάθε άνθρωπος εξοικειωμένος με τέτοιες σκέψεις ένωσε κάποτε βαθιά δυσπιστία απέναντι σε κάθε τέτοιο ιδεαλισμό, όσο κι αν άλλοτε υπήρξε σταθερά πεπεισμένος για την αιώνια συνέπεια, το πανταχού παρόν και το αλάθητο των φυσικών νόμων· συμπέρανε: εδώ είναι όλα, όσο μπορούμε να διεισδύσουμε κατά το ύψος του τηλεσκοπικού και το βάθος του μικροσκοπικού κόσμου, τόσο ασφαλή, ολοκληρωμένα, άπειρα, νομοτελή και συνεχή· η επιστήμη θα έχει αιωνίως να σκάβει με επιτυχία σ' αυτές τις σήραγγες και όλα της τα ευρήματα θα συμφωνούν και δεν θα αντιφάσκουν. Πόσο λίγο μοιάζει αυτό με δημιούργημα της φαντασίας: διότι αν ήταν πράγματι

δικό της δημιούργημα, θα έπρεπε ασφαλώς να μας επιτρέψει κάπου να μαντέψουμε την επίφαση και την έλλειψη πραγματικότητας. Αντίθετα, εδώ αξίζει να αναφέρουμε το εξής: αν είχαμε επιπλέον, ο καθένας για τον εαυτό του, αισθήσεις διαφορετικού είδους, αν δεν μπορούσαμε να αντιληφθούμε παρά πότε σαν πουλί, πότε σαν σκουλήκι, πότε σαν φυτό, ή αν το ίδιο ερέθισμα το έβλεπε ο ένας κόκκινο, ο άλλο μπλε, αν κάποιος τρίτος το άκουγε ακόμα και σαν ήχο, τότε κανείς δεν θα μιλούσε για μια τέτοια νομοτέλεια της φύσης, αλλά θα την κατανοούσε απλώς ως άκρως υποκειμενικό κατασκευάσμα. Επομένως: τι είναι για μας, γενικά, ένας φυσικός νόμος; γνωστός δεν μας είναι καθ'αυτόν, παρά μονάχα στα αποτελέσματά του, δηλαδή στις αναφορές του προς άλλους φυσικούς νόμους, οι οποίοι με τη σειρά τους μας είναι γνωστοί μόνον ως αναφορές. Άρα όλες αυτές οι αναφορές δεν παύουν να παραπέμπουν και πάλι η μια στην άλλη, παραμένοντας ως προς την ουσία τους απολύτως ακατανόητες: μόνον εκείνο που προσθέτουμε εμείς, ο χρόνος, ο χώρος, άρα σχέσεις διαδοχής³⁶ και αριθμοί μας είναι στους φυσικούς νόμους πραγματικά γνωστό. Αλλά κάθε τι το θαυμαστό*, που μας εκπλήσσει, ειδικά στους νόμους της φύσης, που απαιτεί από μας εξήγηση και θα μπορούσε να μας παρασύρει σε δυσπιστία απέναντι στον ιδεαλισμό**, έγκειται αποκλειστικά και μόνον στη μαθηματική αυστηρότητα και στον έμπεδο χαρακτήρα των παραστάσεων του χρόνου και του χώρου. Όμως αυτές τις παράγουμε μέσα μας κι από τον εαυτό μας με την ίδια αναγκαιότητα με την οποία υφαίνει και η αράχνη· εφόσον αναγκάζομαστε να κατανοούμε τα πάντα μόνον υπό αυτές τις μορφές, παύει πια να προκαλεί θαυμασμό το ότι, κατ' ουσίαν, κατανοούμε σε όλα τα

* Η θαυμαστή οργάνωση της φύσης, που μας κάνει ν' αμφιβάλλουμε αν εμείς προσάπτουμε τους νόμους στη φύση.

** Πρόκειται για την ιδεαλιστική αντίληψη ότι ο λόγος μας ορίζει τους νόμους της φύσης. «Με τον όρο φύση (στην εμπειρική της σημασία) εννοούμε την ενότητα και την αλληλουχία των φαινομένων ως προς την ύπαρξή τους, σύμφωνα προς αναγκαίους κανόνες, δηλαδή σύμφωνα προς νόμους. Υπάρχουν λοιπόν ορισμένοι νόμοι, και μάλιστα α priori, οι οποίοι καθιστούν πρώτ' απ' όλα δυνατή μια φύση.» I Kant, Κριτική του καθαρού λόγου, Β 263 (Μετάφραση, Αναστασίου Γιανναρά).

πράγματα αυτές ακριβώς τις μορφές: διότι όλες τους πρέπει να εμπιρεύουν τους νόμους του αριθμού, και ειδικά ο αριθμός είναι το πιο εκπληκτικό στα πράγματα. Κάθε νομοτέλεια που τόσο μας εντυπωσιάζει στις πλανητικές τροχιές και στη χημική διαδικασία συμπίπτει, κατά βάσιν, μ' εκείνες τις ιδιότητες που εμείς οι ίδιοι μεταφέρουμε στα πράγματα, με αποτέλεσμα να εντυπωσιάζουμε έτσι τον ίδιο τον εαυτό μας. Βέβαια, από τα παραπάνω προκύπτει ότι εκείνος ο καλλιτεχνικός σχηματισμός μεταφορών, με τον οποίο αρχίζει μέσα μας κάθε αίσθημα, ήδη προϋποθέτει αυτές τις μορφές, επομένως επιτελείται εντός τους· μόνον από τη σταθερή εμμονή αυτών των πρωτομορφών εξηγείται και το πώς ήταν στη συνέχεια δυνατόν να συγκροτηθεί και πάλι ένα οικοδόμημα εννοιών από τις ίδιες τις μεταφορές. Διότι το οικοδόμημα αυτό είναι μια μίμηση των σχέσεων χρόνου-χώρου και αριθμών πάνω στο έδαφος των μεταφορών.

2

Στο οικοδόμημα των εννοιών εργάζεται, όπως είδαμε, πρωταρχικά η γλώσσα, αργότερα η επιστήμη. Όπως η μέλισσα χτίζει τα κελιά και τα γεμίζει συγχρόνως μέλι, έτσι και η επιστήμη εργάζεται ασταμάτητα σ' εκείνο το μεγάλο οστεοφυλάκιο των εννοιών, στο νεκροταφείο των εποπειών· ανεγείρει συνεχώς καινούργιους και ψηλότερους ορόφους, ενισχύει, καθαρίζει, ανακαινίζει τα παλιά κελιά και επιδίδεται προπάντων στο να γεμίζει εκείνη τη θεόρατα ανυψωμένη ξυλοδεσιά και να εντάσσει μέσα της τον σύνολο εμπειρικό, δηλαδή ανθρωπομορφικό, κόσμο. Όταν ήδη ο πράττων άνθρωπος δεσμεύει τη ζωή του στο λόγο και στις έννοιές του, για να μην παρασυρθεί από το ρεύμα και χαθεί, τότε πόσο μάλλον ο ερευνητής που χτίζει την καλύβα του κοντά στο πυργωμένο κτίσμα της επιστήμης, για να μπορέσει κι αυτός να συμβάλλει στην οικοδόμησή του και να προστατευτεί κάτω από τα οχυρά που βρίσκονται εκεί. Και χρειάζεται προστασία: διότι υπάρχουν φοβερές δυνάμεις που τον προσβάλλουν συνεχώς αντιπαρατάσσοντας στην επιστημονική αλήθεια

«αλήθειες» εντελώς διαφορετικές με τα πιο διαφορετικά σημεία στις ασπίδες τους.

Στ' αλήθεια, εκείνη η ορμή προς σχηματισμό μεταφορών, εκείνη η θεμελιώδης ορμή του ανθρώπου, που δεν μπορούμε να αφαιρέσουμε ούτε για μια στιγμή, γιατί έτσι θ' αφαιρούσαμε τον ίδιο τον άνθρωπο, δεν συγκρατείται και ούτε δαμάζεται με το ότι χτίζεται από τα φευγαλέα της παράγωγα, τις έννοιες, ένας κανονικός και άκαμπτος καινούργιος κόσμος, κάστρο προς αντιμετώπισή της. Αναζητά ένα νέο πεδίο δράσης και μιαν άλλη κοίτη, και τη βρίσκει στο μύθο και γενικά στην τέχνη. Συνεχώς διαταράσσει τις στήλες και τα κελιά των εννοιών με το να εγκαθιδρύει νέες διερμηνεύσεις, μεταφορές, μετωνυμίες, συνεχώς εκφράζει την επιθυμία να κάμει τον υπαρκτό κόσμο του αφυπνισμένου ανθρώπου τόσο ποικίλο, ανώμαλο, ασυνεπή, ασυνάρτητο, ελκυστικό και αιωνίως νέο, όπως είναι και ο κόσμος των ονείρων. Στην πραγματικότητα, ο άγρυπνος άνθρωπος δεν έχει συνείδηση ότι αγρυπνάει παρά μόνον διαμέσου του άκαμπτου και κανονικού εννοιολογικού κλώσματος, και ακριβώς γι αυτό πιστεύει μερικές φορές ότι ονειρεύεται, όταν αυτό το εννοιολογικό υφάδι σχίζεται από την τέχνη. Έχει δίκιο ο Pascal* όταν ισχυρίζεται ότι, αν μας επισκεπτόταν κάθε νύχτα το ίδιο όνειρο, θα μας απασχολούσε τόσο όσο μας απασχολούν και τα πράγματα που βλέπουμε κάθε μέρα: «Εάν ένας τεχνίτης ήταν σίγουρος ότι θα ονειρεύεται κάθε νύχτα για δώδεκα ολόκληρες ώρες πως είναι βασιλιάς, τότε πιστεύω», λέει ο Pascal, «ότι θα ήταν εξίσου ευτυχισμένος μ' ένα βασιλιά που θα ονειρευόταν κάθε νύχτα, κατά τη διάρκεια δώδεκα ωρών, πως είναι τεχνίτης». Πράγματι, η άγρυπνη μέρα ενός μυθικά διεγερμένου λαού, όπως π.χ. των αρχαίων ελλήνων, μοιάζει, μέσα από το διαρκώς ενεργό θαύμα του μύθου, περισσότερο με το όνειρο παρά με την ημέρα του επιστημονικά σωφρονισμένου στοχαστή. Τη στιγμή που το κάθε δένδρο

* Pascal, Pensées VI, αριθμός εκδόσεως 386 (Brunschvicg). «Και αν ένας τεχνίτης ήταν βέβαιος ότι θα ονειρεύεται κάθε νύχτα, για δώδεκα ώρες, ότι είναι βασιλιάς, νομίζω ότι θα ήταν σχεδόν (υπογράμμιση του γράφοντος) εξίσου ευτυχισμένος μ' έναν βασιλιά που θα ονειρευόταν κάθε νύχτα, για δώδεκα ώρες, ότι ήταν τεχνίτης».

μπορεί να μιλάει σαν νύμφη, ή κάποιος θεός με το περικάλυμμα ενός ταύρου ν' απαγάγει παρθένες, όταν η ίδια η θεά Αθηνά θεάται ξαφνικά να οδηγεί με συνοδεία τον Πεισίστρατο ένα ωραίο άρμα μέσα από τις αγορές της Αθήνας —κι αυτά τα πίστευε ο έντιμος Αθηναίος— τότε είναι ανά πάσα στιγμή, σαν στα όνειρα, όλα δυνατά, και η φύση όλη πετά βουίζοντας γύρω από τον άνθρωπο, σαν να μην ήταν παρά ο χορός των μεταμφιεσμένων θεών, που απλώς αστειεύονταν εξαπατώντας τον άνθρωπο με όλες αυτές τις μορφές.

Ωστόσο, ο ίδιος ο άνθρωπος έχει μιαν ακατανίκητη τάση να εξαπατάται, και είναι μαγεμένος από ευτυχία όταν ο ραψωδός του διηγείται επικά παραμύθια ωσάν να ήταν αληθινά ή όταν ο ηθοποιός στο θέατρο παίζει το βασιλιά βασιλικότερα απ' ό,τι τον παρουσιάζει η πραγματικότητα. Ο νους, ετούτος ο πρωτομάστορας της προσποίησης, παραμένει ελεύθερος κι απαλλαγμένος από τις άλλες δουλικές υπηρεσίες του, όσο μπορεί να εξαπατά χωρίς να βλέπει τότε γιορτάζει τις κρονιάδες³⁷ ημέρες του. Ποτέ δεν είναι τόσο τρυφηλός, τόσο πλούσιος, υπερήφανος, επιδέξιος και παράτολμος: με δημιουργική ευχαρίστηση συγχέει τις μεταφορές και μετακινεί τα ορόσημα των λογικών αφαιρέσεων, χαρακτηρίζοντας για παράδειγμα το ρεύμα ως την κινητή οδό που φέρει τον άνθρωπο προς τα εκεί που κατά τ' άλλα βαδίζει. Τώρα πλέον αποτίναξε τα σημεία της δουλικότητας: Ενώ άλλοτε σκυθρωπός και πολυάσχολος, προσπαθούσε να δείξει σ' ένα φτωχό άτομο, που λαχταράει την ύπαρξη, την οδό και τα εργαλεία, βγαίνοντας σαν υπηρέτης για λογαριασμό του κυρίου του προς αρπαγή και λεία, γίνεται τώρα κύριος και δικαιούται να σβήσει την έκφραση της ένδειας από την όψη του. Σε σύγκριση με την προηγούμενη πράξη του ό,τι κάνει τώρα εμπεριέχει την προσποίηση³⁸, όπως και η προηγούμενη την παραμόρφωση³⁹. Αντιγράφει την ανθρώπινη ζωή, τη θεωρεί όμως κάτι το θετικό και φαίνεται να είναι αρκετά ευχαριστημένος μαζί της. Εκείνα τα τεράστια δοκάρια και σανιδώματα των εννοιών, στα οποία προσκολλάται ο ενδεής άνθρωπος και σώζεται στο πέρασμα της ζωής, για τον απελευθερωμένο νου δεν είναι παρά μια σκαλωσιά και ένα παιχνίδι για τις πιο παράτολμες τεχνικές επιδόσεις του: και όταν το συντρίβει, όταν το ανακατεύει, το επανα-

συνθέτει ειρωνικά ζευγαρώνοντας τα πιο ξένα και χωρίζοντας τα πλησιέστερα, τότε αποκαλύπτει πως δεν χρειάζεται εκείνες τις προσωρινές λύσεις ανάγκης και πως τώρα πια δεν διευθύνεται από έννοιες αλλά από διαισθήσεις⁴⁰. Από αυτές τις διαισθήσεις δεν οδηγεί κανένας κανονικός δρόμος στη χώρα των στοιχειωμένων σχημάτων, των λογικών αφαιρέσεων: Η λέξη δεν έγινε γι' αυτές· ο άνθρωπος μένει άφωνος όταν τις βλέπει ή μιλάει με τελείως απαγορευμένες μεταφορές και με ανήκουστες εννοιολογικές συναρμογές⁴¹, για να μπορέσει, τουλάχιστον δια του θρυμματισμού και του χλευασμού των παλαιών εννοιολογικών φραγμών, να ανταποκριθεί δημιουργικά στην εντύπωση της ισχυρής παρούσας διαίσθησης.

Υπάρχουν εποχές όπου ο λογικός άνθρωπος και ο διαισθητικός άνθρωπος βρίσκονται ο ένας δίπλα στον άλλο, ο ένας φοβούμενος τη διαίσθηση, ο άλλος χλευάζοντας τη λογική αφαίρεση· ο τελευταίος τόσο παράλογος όσο ακαλαίσθητος κι ο πρώτος. Και οι δύο επιθυμούν να εξουσιάσουν τη ζωή· αυτός, καθώς γνωρίζει να αντιμετωπίζει τις βασικότερες ανάγκες με την πρόνοια, την ευφύια και την κανονικότητα, εκείνος, ως «υπερεύθυμος ήρωας», καθώς παραβλέπει τις ανάγκες αυτές και δεν εκλαμβάνει ως πραγματική παρά μόνον τη ζωή που έγινε με την προσποίηση, επίφαση⁴² και ωραιότητα. Όπου, όπως λ.χ. στην αρχαιότερη Ελλάδα, ο διαισθητικός άνθρωπος οδηγεί τα όπλα του στη μάχη βιαιότερα και πιο νικηφόρα από τον αντίπαλό του, εκεί μπορεί στην ευνοϊκότερη περίπτωση να διαμορφωθεί ένας πολιτισμός και να εδραιωθεί η κυριαρχία της τέχνης πάνω στη ζωή· εκείνη η προσποίηση, εκείνη η απάρνηση της ένδειας, εκείνη η λαμπρότητα των μεταφορικών εποπειών και, γενικά, εκείνη η αμεσότητα⁴³ της απάτης συνοδεύει όλες τις εκδηλώσεις μιας τέτοιας ζωής. Μήτε το σπίτι, μήτε το βήμα, μήτε η ενδυμασία, μήτε και η πήλινη στάμνα προδίδουν πως τα επινόησε η ένδεια· όλα μοιάζουν ωσάν να ήθελαν να εκφράσουν μιαν εξαισία ευτυχία, μιαν ολύμπια αιθριότητα και, τρόπον τινά, ένα παιχνίδι με τη σοβαρότητα. Ενώ ο άνθρωπος που διευθύνεται από έννοιες και λογικές αφαιρέσεις αποτρέπει μ' αυτές μόνον τη δυστυχία, χωρίς να αποσπά από τις λογικές αφαιρέσεις την ευτυχία του, ενώ επιδιώκει τη μεγαλύτερη

δυνατή απελευθέρωση από τον πόνο, ο διαισθητικός άνθρωπος, στο μέσον ενός πολιτισμού, καρπούται ήδη από τις διαισθήσεις του, εκτός από την αποτροπή του δεινού, μια συνεχώς εισρέουσα φωτεινότητα, αιθριότητα, λύτρωση⁴⁴. Βέβαια πάσχει πιο σφοδρά, όταν πάσχει· υποφέρει μάλιστα πιο συχνά, γιατί δεν μαθαίνει από την εμπειρία και πέφτει πάντα στον ίδιο λάκκο που έπεσε κάποτε. Στον πόνο τότε είναι το ίδιο παράλογος όπως και στην ευτυχία, κραυγάζει και παρηγοριά δεν έχει. Πόσο διαφορετικός είναι υπό την αυτή ατυχία ο στωικός, ο άνθρωπος που διδάσκεται από την εμπειρία, ο άνθρωπος που ασκεί αυτοπειθαρχία δια των εννοιών! Αυτός που συνήθως δεν επιζητά παρά ειλικρίνεια, αλήθεια, ελευθερία από απάτες και προστασία από γοητευτικούς αιφνιδιασμούς, παρουσιάζει τώρα στη δυστυχία, όπως κι ο άλλος στην ευτυχία, το αριστούργημα της προσποίησης· στο πρόσωπό του δεν διακρίνεται σύσπαση και κινητικότητα, αλλά θαρρείς μια μάσκα με αξιοπρεπή συμμετρία χαρακτηριστικών· δεν κραυγάζει, ούτε καν τον τόνο της φωνής του αλλάζει. Όταν ξεσπάει πάνω του μια γερή νεροποντή, τυλίγεται στο πανωφόρι του κι απομακρύνεται με βήματα αργά.